

УДК 336.77

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ

ІВАНЕНКО Л., к. юр. н., доцент кафедри комерційного права КНТЕУ

Кредит і кредитні відносини відіграють важливу роль у житті сучасної людини. На перший погляд може здатися, що такі поняття специфічні й характерні лише для окремої сфери людської діяльності, а саме економіки, проте широке коло проблем свідчить, що кредит пронизує все суспільство і формує його соціально-економічні відносини.

Споживчий кредит – це кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві на придбання продукції. Споживчий кредит надається в національній грошовій одиниці на придбання товарів тривалого користування та послуг і передається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Питання споживчого кредитування досліджували В. Вовк, О. Хмеленко, А. Луценко [1; 2] та інші вітчизняні науковці. Однак питання споживчого кредитування в іноземній валюті залишились недостатньо висвітленими, що і є метою статті.

Споживчий кредит має багато специфічних рис, пов'язаних із особливостями сфери особистого споживання громадян [1, с. 56].

По-перше, цей вид кредиту відображає відносини між кредитором і позичальником, сенс яких полягає у кредитуванні кінцевого споживання, на відміну від кредитів, що надають суб'єктам господарювання для виробничих цілей або для придбання активів, що породжують рух вартості.

По-друге, на відміну від інших видів кредиту, якими користуються переважно суб'єкти господарювання, споживчі кредити одержують фізичні особи.

По-третє, споживчий кредит є засобом задоволення споживчих потреб населення, тобто особистих потреб людей. Надання споживчих кредитів населенню, з одного боку, підвищує їх платоспроможний попит, життєвий рівень в цілому, а з іншого – прискорює реалізацію товарних запасів, послуг, сприяє створенню основних фондів.

По-четверте, всі види споживчого кредиту мають соціальний характер, оскільки вони сприяють вирішенню суспільних проблем – підвищенню життєвого рівня населення, утвердженню принципів соціальної справедливості. Саме через це споживче кредитування зде-

більшого регулюється державами особливо ретельно. У нашій країні це виражається у тому, що споживчі кредити, зазвичай, надаються на спрощених умовах.

Сутнісна ознака споживчого кредиту – кредитування кінцевого споживання. Споживчий кредит дає змогу населенню споживати товари і послуги до того, як споживачі будуть спроможні їх оплатити. Тим самим споживчий кредит забезпечує підвищення життєвого рівня споживачів. У макроекономічному плані споживчий кредит збільшує сукупний платоспроможний попит на предмети споживання і послуги, що стимулює розширення обсягів їх виробництва [2, с. 37].

Кредитування споживчих потреб населення здійснюється банком при дотриманні принципів терміновості, повернення, цільової спрямованості, платності, забезпеченості. Державне регулювання споживчого кредитування полягає в регулюванні процентних ставок, строків, одержання принципів соціальної справедливості, доступності кредитів та захисту прав споживачів.

Захист прав споживачів-позичальників за договором споживчого кредитування здійснюється на підставі норм Закону України "Про захист прав споживачів", ст. 11 цього закону встановлює та регламентує права споживача в разі придбання ним продукції у кредит [3]. Договір про надання споживчого кредиту укладається між кредитором і споживачем, відповідно до якого кредитор надає кошти (споживчий кредит) або бере зобов'язання надати їх споживачеві для придбання продукції у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач зобов'язується повернути їх разом із нарахованими відсотками. Не вважається пропонуванням споживчого кредиту інформація про можливість надання його під час придбання продукції.

Перед укладенням договору про надання споживчого кредиту кредитор зобов'язаний повідомити споживача у письмовій формі про особу та місцезнаходження кредитора, кредитні умови, зокрема:

- мету, для якої споживчий кредит може бути витрачений;
- форми його забезпечення; наявні форми кредитування з коротким описом відмінностей між ними, в тому числі між зобов'язаннями споживача;
- тип відсоткової ставки; суму, на яку кредит може бути виданий; орієнтовну сукупну вартість кредиту та вартість послуги з оформлення договору про надання кредиту (перелік усіх витрат, пов'язаних з одержанням кредиту, його обслуговуванням та поверненням, зокрема таких, як адміністративні витрати, витрати на страхування, юридичне оформлення тощо);
- строк, на який кредит може бути одержаний; варіанти повернення кредиту, включаючи кількість платежів, їх частоту та обсяги; можливість дострокового повернення кредиту та його умови;

- необхідність здійснення оцінки майна та, якщо така оцінка потрібна, ким вона здійснюється; податковий режим сплати відсотків та про державні субсидії, на які споживач має право, або відомості про те, від кого споживач може одержати докладнішу інформацію;
- переваги та недоліки пропонуванних схем кредитування.

У разі ненадання зазначеної інформації суб'єкт господарювання, який повинен її надати, несе відповідальність, встановлену нормами зазначеного Закону.

До договорів із споживачами про надання споживчого кредиту застосовуються також положення Закону України "Про захист прав споживачів", про несправедливі умови в договорах, зокрема положення, згідно з якими: для надання кредиту необхідно передати як забезпечення повну суму або частину суми кредиту чи використати її повністю або частково для покладення на депозит, або викупу цінних паперів, або інших фінансових інструментів, крім випадків, коли споживач одержує за таким депозитом, такими цінними паперами чи іншими фінансовими інструментами таку ж або більшу відсоткову ставку, як і ставка за його кредитом; споживач зобов'язаний під час укладення договору укласти інший договір з кредитором або третьою особою, визначеною кредитором, крім випадків, коли укладення такого договору вимагається законодавством та/або коли витрати за таким договором прямо передбачені у складі сукупної вартості кредиту для споживача; передбачаються зміни в будь-яких витратах за договором, крім відсоткової ставки; встановлюються дискримінаційні стосовно споживача правила зміни відсоткової ставки.

У разі реалізації споживачем своїх прав, передбачених ст. 8 і 10 цього Закону, їх дія розповсюджується і на кредитодавця, що надав йому споживчий кредит для придбання продукції. Кредитор дає у такому випадку зобов'язаний повернути споживачеві суму вже здійснених ним виплат при розірванні договору купівлі-продажу (виконання роботи, надання послуги) або здійснити відповідне коригування кредитних зобов'язань споживача [3].

Споживчий кредит є одним із найбезпечніших видів кредиту. Його оформлення регулюється з боку держави більш ретельно в порівнянні з іншими формами кредиту, регулювання охоплює процентні ставки, строк, доступність кредиту. Проте в останні роки споживчі кредити найчастіше надавалися в іноземній валюті, що спричинило цілу низку негативних наслідків для споживачів банківських послуг та спірних судових рішень. Аналіз чинного законодавства України щодо правомірності надання споживчих кредитів в іноземній валюті дозволяє стверджувати, що укладення договорів споживчого кредиту в іноземній валюті є порушенням чинного законодавства взагалі і порушенням прав споживачів зокрема.

Відповідно до ст. 99 Конституції України, "грошовою одиницею України є гривня" [4], у зв'язку з чим грошове зобов'язання у договорі повинно бути виражено в національній валюті України. Це положення в цілому кореспондується з ч. 1 ст. 192 Цивільного кодексу України (ЦК України), за якою "законним платіжним засобом на території України є грошова одиниця України" [5], тобто гривня. Згідно з ч. 1 ст. 524 ЦК України, "зобов'язання повинно бути виражене у грошовій одиниці України – гривні".

Положення щодо обов'язковості використання валюти України міститься і в інших законодавчих актах України. За приписами статті 35 Закону України "Про національний банк України" "гривня (банкноти і монети) як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, який приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви для переказів" [6]. На сьогодні жодним законодавчим актом не передбачено можливість використання іноземної валюти або виконання зобов'язання в іноземній валюті між резидентами.

Таким чином, єдиним законним засобом платежу, який застосовується при проведенні розрахунків між резидентами на території України є гривня.

Щодо договірних відносин, регульованих ЦК України, то ч. 2 ст. 524 визначає: "сторони за договором можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті". Відповідно до ч. 2 ст. 533 ЦК України, "якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом". Норми статей 524, 533 ЦК України є імперативними і не можуть змінюватися договором.

Однак навіть у такому разі грошове зобов'язання виражається в договорі в національній валюті України – гривні, що повністю відповідає імперативним приписам ч. 1 ст. 524 ЦК України.

Режим здійснення валютних операцій на території України, загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права та обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства передбачені Декретом Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", який з урахуванням приписів, ст. 4 ЦК України є одним із джерел регулювання правовідносин у валютній сфері.

Під валютними операціями у зазначеному вище Декреті розуміються "операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України; операції, пов'язані з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; операції, пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей" [7].

Іноземна валюта як засіб платежу, зокрема за зобов'язаннями, відповідно до ч. 2 ст. 192 ЦК України може використовуватися в Україні лише у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом. Згідно з ч. 3 ст. 533 ЦК України, "використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом".

Аналогічні положення містяться і в Господарському кодексі України (ГК України). Відповідно до ч. 2 ст. 198 ГК України, "виконання грошових зобов'язань, грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені і підлягають оплаті у гривнях". Згідно з цією ж статтею "грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону" [8].

Крім цього, відповідно до ст. 3 Закону України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" "гривня як грошова одиниця (національна валюта) є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними та юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України".

Декрет Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", який встановлює режим здійснення валютних операцій на території України, визначає загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства, а саме у п. 1 ст. 3 зазначено: "валюта України є єдиним законним засобом платежу на території України, який приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань, якщо інше не передбачено цим Декретом, іншими актами валютного законодавства України" [7].

Відповідно до пп. 6.1 (а, в, е) та 6.2 Правил НБУ щодо використання готівкової іноземної валюти на території України від

30 травня 2007 р. № 200, "фізичні особи – резиденти можуть використовувати на території України готівкову іноземну валюту як засіб платежу у випадках:

- сплати мита, інших податків і зборів (обов'язкових платежів), митних зборів та фінансових санкцій відповідно до митного законодавства України;
- сплати платежів за охорону та супроводження підакцизних і транзитних товарів митними органами;
- оплати товарів і послуг у зоні, що звільнена від сплати мита та податків" [9].

Згідно з пп. 6.3 зазначених Правил "фізичні особи, а також юридичні особи – резиденти можуть використовувати на території України готівкову іноземну валюту як засіб платежу в разі оплати дипломатичним представництвом, консульським установам іноземних держав дозволів на в'їзд (виїзд) до цих країн фізичним особам, які виїжджають у приватних справах та в службові відрядження".

У підпункті 7.1 Правил НБУ щодо використання готівкової іноземної валюти на території України зазначено, що "резиденти – суб'єкти підприємницької діяльності можуть використовувати готівкову іноземну валюту як засіб платежу під час здійснення торгівлі та надання послуг за межами України, а саме на транспортних засобах, що їм належать (орендовані, зафрахтовані або ті, що формуються в Україні), у разі здійснення міжнародних пасажирських перевезень, та на міжнародних виставках (ярмарках), що проходять за кордоном, у разі реалізації товарів".

Таким чином, використання готівкової іноземної валюти на території України дозволяється за умови отримання індивідуальної ліцензії, яка надається виключно на підставі окремої постанови Правління Національного банку України.

Відповідно до п. 1 ст. 5 Декрету КМ України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" Національний банк України видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування згідно з цим Декретом.

Згідно з п. 2 та 3 ст. 5 зазначеного Декрету генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам України, національному оператору поштового зв'язку на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання, а саме на здійснення операцій, пов'язаних з торгівлею іноземною валютою, з правом відкривати на території України пункти обміну іноземних валют, у тому числі на підставі агентських угод з іншими юридичними особами – резидентами.

Підпунктами "в", "г" п. 4 ст. 5 Декрету встановлено, що для проведення резидентами валютних операцій, а саме: надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті; використання іноземної валюти на території України як засобу платежу потребує отримання індивідуальні ліцензії на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції. Згідно з п. 5 ст. 5 Декрету НБУ одержання індивідуальної ліцензії однією із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами індивідуальної ліцензії.

Важливим питанням у справах про захист прав споживачів банківських послуг з кредитування є визначення справедливих умов договору. У статті 3 ЦК України зазначається: "загальними засадами цивільного законодавства є, зокрема, справедливість, добросовісність та розумність". Вимога цивільного законодавства щодо справедливості, добросовісності та розумності практично виражається у встановленні його нормами рівних умов для участі всіх осіб у цивільних відносинах; закріпленні можливості адекватного захисту порушеного цивільного права або інтересу; поєднанні норм, спрямованих на забезпечення реалізації цивільного права, з повагою до прав та інтересів інших осіб, суспільної моралі тощо. При цьому справедливість можна трактувати як визначення нормою права обсягу, межі здійснення і захисту цивільних прав та інтересів особи адекватно її ставленню до вимог правових норм. Добросовісність означає прагнення сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків. Розумність – це зважене вирішення питань регулювання цивільних відносин з урахуванням інтересів усіх учасників, а також інтересів громади (публічного інтересу).

Закон України "Про захист прав споживачів" у цьому аспекті стає на захист позичальників – фізичних осіб. Згідно з п. 2 ст. 18 Законом України "Про захист прав споживачів", "умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживача".

Таким чином, підсумовуючи викладене, можна зробити висновки, що укладення договорів про видачу споживчих кредитів у іноземній валюті є порушенням одного із принципів цивільно-правових відносин, які закріплені у ст. 3 ЦК України – принципу справедливості. Надання споживачам кредиту в доларах США будь-яким банком є способом зловживання правом, коли всі ризики знецінення національної валюти України банк як суб'єкт підприємницької (господарської) діяльності шляхом порушення вимог закону перекладає виключно на фізичну особу – позичальника за кредитним договором та споживача кредитних послуг, що є грубим порушенням частини 3 статті 13 Цивільного кодексу України.

З початку 2009 р. було винесено чимало судових рішень про визнання недійсними кредитних договорів із споживачами, спираючись на неправомірність їх укладення в іноземній валюті. З метою врегулювання цього питання Верховна Рада України Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи" від 23 червня 2009 р. № 1533-VI, який набув чинності 24 листопада 2009 р., заборонила надавати кредити та позики в іноземній валюті фізичним особам – резидентам і нерезидентам, які не займаються підприємницькою діяльністю. Виняток становлять лише кредити і позики нерезидентам для оплати послуг за лікування та навчання за кордоном, які мають підтверджуватися відповідними документами.

Розглядаючи питання про законність укладання кредитних договорів в іноземній валюті (якщо однією зі сторін договору виступає банк, а іншою фізична особа – споживач), потрібно брати до уваги вимоги законодавства, що встановлює обмеження на використання в Україні іноземної валюти. Це дозволяє поставити під сумнів законність будь-якого кредитного договору в іноземній валюті, якщо він порушує спеціальні положення закону щодо використання іноземної валюти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Вовк В. Я.* Кредитування і контроль : навч. посібник / В. Я. Вовк, О. В. Хмеленко. — К. : Знання, 2008. — 463 с.
2. *Луценко А.* Деякі аспекти правового регулювання споживчого кредитування в Україні / А. Луценко // *Економіка України*. — 2008. — № 5. — С. 37–41.
3. *Про захист прав споживачів* : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-12 // *Відом. Верховної Ради України*. — 2010. — № 9. — Ст. 84.
4. *Конституція України* від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // *Відом. Верховної Ради України*. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
5. *Цивільний кодекс України* від 16 січ. 2003 р. // *Відом. Верховної Ради України*. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
6. *Про Національний банк України* : Закон України від 27 лют. 2004 р. № 679-XIV // *Відом. Верховної Ради України*. — 2006. — № 9, 10–11, ст. 96.
7. *Про систему валютного регулювання і контролю* : Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лют. 1993 р. № 15-93.
8. *Господарський кодекс України* від 16 січ. 2003 р. // *Відо. Верховної Ради України*. — 2003. — № 18–22. — Ст. 144.
9. *Правила використання готівкової іноземної валюти на території України* : Постанова Правління Національного банку України 30 травня 2007 р. // *Офіційний вісник України*. — 2007. — 2 лип. — № 46. — С. 81.